

”כמו אחד שהגיע מאקום אחר”

ריאיון עם יורם קניוק

מראיינים: מעין הראל, שלומית זערוך, דרור משעני, שירה סתיו,
יגאל שוורץ

בחלונות הראווה של חנויות הספרים באירופה ניתן למצוא לא אחת את ספריך. עם זאת, נדמה שאתה נחשב ”זר” במסגרת מה שמכונה ”הרפובליקה הספרותית” בארץ. ההתקבלות של יצירותיך כאן מסויגת בהשוואה להתקבלותן בחו”ל. האם יש לך הסבר לכך?

כדי שהדברים יהיו נאמנים למציאות, יש לציין כי במצב זה חל שינוי בשנים האחרונות. אמנם, לא ניתן לומר שאני נכלל בין חמשת הסופרים שיצירותיהם הן מן הנקראות ביותר בארץ, אך ספריי נקראים ומוכרים יותר מבעבר. גם הממסד האקדמי החל, בחלקו, לקבל אותי וכיום נכתבות עלי עבודות מחקר. עם זאת, נדמה לי שמאפיינים אחדים של כתיבתי הקשו על התקבלותה בארץ במשך תקופה ארוכה. ראשית, השילוב בין הומור לטרגיות: ”הקרקס של הגיהנום”, שתמיד מצוי בי, ואותו ירשתי מאבי, שבתקופות הקשות ביותר נהג לספר בדיחות. נדמה לי כי שילוב זה, שלא התקבל כבר בהתחלה, מאפיין את החלק המכריע של יצירותיי. למעשה, הוא מצוי כבר בספרי הראשון, ”היורד למעלה” (קובץ שניתן לראות בו מעין ראשי פרקים לכל מה שכתבתי בימי חיי), וחוזר ומופיע במרבית ספריי – ב”סיפור על הדודה שלומציון הגדולה”, ב”אדם בן כלב” ובספרים נוספים להוציא, אולי, את ”חימו מלך ירושלים”.

שנית, למוסיקת הג’אז הייתה השפעה גדולה על כתיבתי. את היכרותי עם הג’אז ניתן לתאר כאחת החוויות העמוקות ביותר שחוויתי. ב־1951 הגעתי לניו־יורק, שם פגשתי את כל ענקי הג’אז – צ’רלי פרקר, בילי הולידיי ואחרים. המוסיקה הזו חדרה ממש אל מחזור הדם שלי. הושפעתי מאוד, באופן בלתי מודע, מן הקצב שלה, וגם אימצתי את המבנה הג’אזי של פתיחה בנושא, מעבר לווריאציות עליו, שיבה אל הנושא וחוזר חלילה. באופן כזה מתהווה מבנה שהוא קוהרנטי ומלא אלתור בעת ובעונה אחת, אלא שאין בו רצף ליניארי ברור. לצערי, מרבית הקוראים מורגלים להתפתחות הליניארית, עובדה שהפכה את ספריי לבעייתיים עבורם. אני שילמתי על כך מחיר יקר, גם כלכלית – לבד מ”בתו” לא כתבתי מעולם יצירה שהפכה לרב־מכר.

האם אתה חש שלעמדת ”הזר” יש גם פן ביוגרפי?

במידה רבה כן. ניתן לומר שהייתי זר כל חיי. לכאורה, ייצגתי את ”הנער העברי” האידאלי: יליד הארץ, פעיל ב”מחנות העולים” ולאחר מכן ב”השומר הצעיר”. למדתי בבית ספר לדוגמה, בן לאם מורה ולאב מנהל

מוזאון, הייתי מוקף בגדולי היישוב העברי – ביאליק היה סנדקי, אשתו של ברנר הייתה הגננת שלי. מאוחר יותר התגייסתי לפלמ"ח, נפצעתי, הייתי ימאי. כלומר, ניתן לתאר אותי כ"הישראלי הטוב", אך מעולם לא הייתי כזה באמת. תמיד הביטו בי כמו באחד שהגיע ממקום אחר.

וממה נובע, לדעתך, מצב זה?

איני יודע... אבל באמת ניסיתי כל כך להשתייך, ובכל זאת, האחרות בלטה אפילו בפרטים הקטנים – לכל הילדים היו סנדלים שנקנו בשוק ואמי התעקשה דווקא על סנדלים צ'כיות. לכולם היו אופני ראלי, ושלי היו דווקא מתוצרת פז'ו ובצבע אדום, עד כדי כך שכאשר נגנבו באחד הימים הוחזרו מיד לאחר מכן. תחושת האי־שייכות הייתה איומה עבורי כבר כילד. מעולם לא הייתה לי יכולת להיות חלק ממשוה. אפילו כחייל – הייתי לוחם טוב, אך כשחבריי מן הפלמ"ח מתארים אותי, הם מדברים עלי תמיד כעל מישהו שלא היה אתם. על־אף שנכחתי שם, הייתה הנוכחות שלי שונה. אני נשארתי תמיד יורם, שם נדיר, אגב, בתקופה זו, שנתן לי ביאליק, על שמו של אותו מלך ש"עשה הרע בעיני ה' כל הימים".

ועם זאת, נדמה כי עמדה זו של שונות עשויה להעניק דווקא חופש, למשל מהצורך לעמוד בציפיות כל הזמן.

זו אמירה נכונה באופן עקרוני, אך החופש הזה לא הנעים את חיי. כל העת התאמצתי דווקא להיות שייך. חלומי הגדול כילד היה להיות מסגר טכני, על־אף שהייתי חסר כישרון לכך לחלוטין. ובאמת רימייתי, עד שהוריי הביעו נכונות לרשום אותי לבית ספר מקצועי בחיפה. למדתי שם שנתיים, ועלי הומצא הביטוי: "עולה כיתה אבל לא בבית ספרנו". אלה היו שנתיים נהדרות ועם זאת נוראות, משום שמעולם לא הבנתי מכניקה. הייתי כישלון חרוץ בעבודה עם גלגלות ומחרטות. לאחר שנתיים גורשתי מבית הספר, ואז קיוויתי להיות טרקטוריסט בקיבוץ – אחד מהחבר'ה. אלא שבסופו של דבר הגעתי ל"תיכון חדש". המנהלת טוני הלה התאהבה בי והייתה מרצה באוזניי פילוסופיה, ממש כמו אבי, שנהג לקרוא באוזניי שירה גרמנית מגיל צעיר, כפי שאני מתאר ב"פוסט מורטם".

ברומן הזה אתה מציג, באמת, את הוריק כשתי אופציות תרבותיות מנוגדות – זו הרוסית מול זו היקית. האם היה זה עניין מרכזי בחייןך? ודאי. זה היה באמת בית מוזר ביותר. סבי, אביה של אמי, הגיע ארצה ב־1909, במסגרת העלייה השנייה, ושימש כמורה בנווה צדק. אמי הייתה אישה שחרחרת, יפה ומלאת חיים. חברים מכפר גלעדי היו מגיעים לתל אביב, רכובים על סוסיהם, כדי לפגשה. אבי היה שונה לחלוטין. הוא נולד בטרנרופול, שהייתה אז אוסטריה, כך שלא היה אפילו יקה. מאוחר יותר נסע לברלין. על־אף שאהב את גרמניה אהבת נפש, קם ועזב אותה ב־1928, איש אינו יודע מדוע. הוא הביא עמו את כל חבריו, קרוב לשלושה־עשר אנשים אמידים, שהגיעו ארצה עם כל חפציהם – תנורי טרקוטה

ופסנתרי כנף. כך, למעשה, הציל אותם. בית ילדותי היה מחולק כך: חדר אחד של אבי, חדר אחר של אמי וחדר נוסף שלנו, הילדים. החדרים היו שונים לחלוטין בצורתם ובריהוט שלהם. הוריי לא ישנו יחד מעולם. אין לי מושג כיצד הולידו את הילדים... אולי הם לא הולידו... מכל מקום, לא היה ביניהם כל מגע. אמי נהגה לשיר לי את ”מה יפים הלילות בכנען“, בעוד אבי זימר לידדים של שוברט ושל שומאן. הוא לא האמין בחינוך בארץ, שהיה בעיניו פרימיטיבי. בגיל עשר היה מקריא לי מכתבי שופנהאואר וקאנט. הוא לא ידע שאני בן עשר. נדמה לי שמעולם לא ידע בן כמה אני. באחד בספטמבר היה נוהג ללבוש חליפה ועניבה, משום שבגרמניה החל הסתיו, גם אם בארץ היה עוד הקיץ בשיאו. הוא היה מיווד מאוד עם ביאליק, שאהב בו את הזר. יחד היו צועדים מבית ביאליק אל חוף הים, משוחחים בגרמנית. אבי לא נכנע לפלשתניה, על-אף שחי בה כל חייו, והייתה לכך השפעה רבה עלי. רציתי להידמות לאמי, ונעשיתי דומה לאבי.

נדמה שהזרות משתקפת לא אחת גם בכתיבתך. אתה מרבה לעסוק בספריך בגלות, בשואה ובדמויות של מהגרים, על-אף היותך יליד הארץ. כפי שסיפרתי, לחמתי בפלמ”ח – מלחמה קשה, שגבתה קרבנות רבים, מסע צלב נורא של ילדים. לאחר שנפצעתי נשלחתי לאניית מעפילים. היה זה לאחר קום המדינה. בכל אנייה היינו מביאים כ-3,000 יהודים. אני זוכר היטב את הנסיעה הראשונה – אלפי אנשים, צפופים כסרדינים. שנאתי אותם שנאה נוראה. הם לבשו את כל בגדיהם על גופם, עשר שכבות של בגדים, ענדו שעונים מתחת לשרוולים ומכרו שעונים, קונדומים וסיגריות. בשובי ארצה כתבתי מאמר לו קראתי: ”אני שונא את העם היהודי“. שלונסקי גער בי: ”איך אתה כותב דבר כזה?!“ אך בנסיעה השנייה חל בי שינוי. פתאום ראיתי עד כמה הם חזקים ממני, והתחלתי להתאהב בהם באופן היסטורי ממש. אז גם התחלתי להאזין לסיפוריהם. היה בהם רצון עז לדבר, ואיש בארץ בתקופה זו לא היה מעוניין לשמוע. כינו אותם: ”אבק אדם“, ”סבונים“. במשך תשעת חודשי שהותי על האנייה שמעתי מהם סיפורים, שהיוו בסיס למרבית הדברים שכתבתי על השואה. למפגש אתם הייתה השפעה מכרעת על חיי. עד היום, כאשר אני עוצם עיניים, אני יכול לראותם לפניי, עם סירי הלילה והמחבתות שהביאו עמם, אותם נאלצנו להשליך לים. הם עומדים צפופים, נדחקים אל האנייה, שבה המתינו לא אחת שש שעות בתור כדי לעשות את צורכיהם. מדי שבועיים חוטאו בדי-די-טי. בעת שהיו עולים אל האנייה כמעט שנפלו למים. אומללים, לא רצויים בשום מדינה. למעשה, אני נזכר שהמפגש הראשון שלי אתם היה עוד קודם לכן: לאחר שנפצעתי אושפזתי בבית החולים, ומשם נלקחתי למשימה ברמלה. רמלה הייתה אז לאחר הכיבוש. היא הייתה מוקפת כולה בגדר תיל, ועולים חדשים, שזה לא מכבר הגיעו, שמרו עליה. ראיתי את הריקנות הנוראה ששררה בעיר – בתים מפוארים שהמשפחות שהתגוררו בהם לא היו בהם עוד, השולחנות הערוכים שנעזבו

והבגדים. גרנו בבית שננטש אולי יומיים קודם להגעתנו. משם הלכתי ברגל לתחנת הרכבת בלוד, חוויה שאני זוכר כסוריאליסטית. בדרכי ראיתי את הערבים עומדים ליד הגדר ומתחננים לחזור, ולא נתנו להם. שאלתי אדם שהיה שם מי הם, והוא השיב: "אלה ערבים שאיננם" (כלומר, שאינם). כעבור יומיים הגיעו לרמלה עשרים משאיות. כמו צי... הן רמסו את גדרות התיל ונסעו אל תוך העיר. מתוכן קפצו כאלף ניצולי שואה שנכנסו לבתים. בתוך שעה הייתה רמלה שלהם. בתוך שעתיים הם לא ידעו עיר אחרת מלבד רמלה, מקום שלא שמעו על אודותיו קודם מעולם. ברגע אחד נחשפה מולי כל הטרגדיה היהודית-ישראלית: מן העבר האחד עומדים מאות אנשים, בהם זקנים וילדים, ומתחננים לשוב לבתיהם, ומן העבר האחר – אותם שרידים, שרדנים... הם הדליקו מדורות והחלו, גם כאן, לקנות ולמכור ללא הרף. הרגע הזה נשאר חרות בי, אך רק עכשיו, לאחר שנים, כתבתי עליו סיפור קצר. המפגש עם הניצולים הפך אותי, במידה רבה, ליהודי. על-אף שגם לפניו, כפי שתיארתי, לא הייתה לי זהות ארצישראלית מוחלטת, הרי שבעקבותיו אני מגדיר את עצמי בעיקר כיהודי. אני יהודי שכותב עברית, אבל איני סופר ישראלי, על-אף שאני חי בישראל ומדבר עברית. עד כדי כך, שאני נוסע בימים הקרובים לגרמניה לכבוד צאתו לאור של ספר חדש שלי, שטרם הופיע בארץ.

האם היית יכול להיות סופר יהודי שחי בגרמניה?

לא. וזאת הבעיה העיקרית שלי. כיום אפילו קשה לי לשהות זמן ממושך בחו"ל, ואני נוטה לקצר את ביקורי שם. אלא שכאשר אני שב ארצה, נוחת בלוד ומרגיש את ההמולה הישראלית שסביבי, אני תוהה מדוע רציתי לשוב.

נראה שעל-פי תפיסתך קיים ניגוד ברור בין "יהודי" לבין "ישראלי". מהו "ישראלי" בעיניך?

איני יודע מהו "ישראלי", אך יהודי הוא מעין זר נצחי, אדם שאף פעם אינו מצוי במקומו, לא נאהב.

ומכאן שישראלי הוא מעין יהודי מודחק, המתכחש לעצמו?

המושג "ישראלי" נקשר בתודעתי אל האופן שבו גדלתי, לאותו דור של צברים שלא בוכים ושלובשים מכנסיים קצרים בחורף. סוג של ארצישראליות המוכר היום פחות. אני, שהייתי צבר, רציתי להיות איש כפיים ולבנות את הארץ, אך זה היה ייעוד בעייתי עבורי. מאז ומעולם היה בתוכי מעין דואליזם שכזה, שאיש מן הישראלים האחרים עמם גדלתי לא חש. תואר ה"צבר" היה אחד התארים הנכספים ביותר בתקופה זו, ואני צחקתי לו בזמן שאחרים יצרו להם ביוגרפיות "צבריות" מזויפות. דן בן אמוץ, למשל, בדה לעצמו היסטוריה כזו, עד כדי כך שהיה בקיא בכל עגת משחקי הילדות הישראליים. דדו (דוד אלעזר), שנולד ביוגוסלביה, נהג לומר שהוא צבר. אך אני, אולי בשל אבי, לא חשתי בנוח עם זהות כזו. אני אהבתי

את ריח הספרים הגרמניים הישנים של אבי, את האופן המיוחד שבו עישן מקטרת ואת אוסף התקליטים הגדול שלו (של מוסיקה פרה-באך).

האם אתה סבור שיש קיום נכון עבור העם היהודי? יצירתך "היהודי האחרון" מציגה את הגולה ואת החיים בה כדבר פסול, אך בה בעת – את הצינונות כיישות כובשת ושלילית, עד כדי סדיום לעתים.

איני רואה הרבה מקום לתקווה. כאמור, פרסמתי עכשיו ספר חדש שעוסק בגרמניה, המבוסס על מאמרים שכתבתי במשך השנים. כתוצאה מכך הבנתי: במשך 1,800 שנה היו היהודים בגרמניה נשרפים וחוזרים ומגורשים ונשרפים וחוזרים. נדמה לי שהיהודי לא אוהב להימצא במקום משלו, אלא דווקא בזה שבו אין הוא רצוי. משום כך, כאשר היהודים הם אדונים לעצמם, בארץ, הם הופכים לאלימים. אני עצמי חש קרבה רבה ליהודים בכל מקום בעולם, ופחות לישראלים. אני מרגיש ששוררת הבנה רבה יותר ביני לבין היהודים החיים בניו-יורק, למשל. אנו דוברים שפות דומות. לא בכדי לא נכתב בארץ עדיין אפילו מאמר רציני אחד הדן ב"אדם בן כלב", בעוד שסוזן סונטאג פרסמה באמריקה מאמר רחב היקף על אודותיו. זהו רומן שאינו קיים בתודעה הישראלית. גם המבקרים שאהבו אותו אינם מעיזים לכתוב זאת.

ייתכן שיש לכך באמת קשר גם לזרות החוויה הג'אזית להוויה הישראלית. גם למבקרים נוח יותר, אולי, לעסוק בישראלי ובמוכר.

החוויה הג'אזית אכן אינה נקשרת לישראליות, אך היא קרובה במידה רבה ליהדות. חלק גדול מן המוסיקה האמריקאית נכתב בידי יהודים, שלמדו מן השחורים את המקצבים שלהם. אחד מנגני הג'אז הלבנים הטובים ביותר בעולם הוא בני גודמן. ניתן לומר כי זוהי מוסיקה של מייעוט. נוסף על כך, בבסיסה מונח השילוב בין עצב לשמחה. מה הוא ג'אז אם לא לשיר שירים שמחים בלוויות? שירים שמקורם בבלוז, המבוצעים באופן משמח. וכך, כפי שציניתי, גם אני בכתיבתי – כותב ומתבדח על המוות.

במשך שנים רבות לא למדו, באוניברסיטה העברית למשל, את יצירותיך. ייתכן כי חלק מן החוקרים והמבקרים קובעי הטעם (כגון גרשון שקד ודן מירון) התקשו לקבל את ספריך, משום שחרגו מן הדגם של כתיבה ספרותית קוהרנטית וברורה ועוררו, לא אחת, תחושה של כאוס. האם אתה חושב שכך אכן התרחשו הדברים?

אני חושב שזו בעיה גם ביחס ליוצרים אחרים בארץ. המבקרים מציבים במרכז השיח הספרותי דמות של יוצר בולט, אליו נשואות עיני כל החוקרים (המסתמכים, כמובן על הקריאות של עמיתיהם). קחו לדוגמה את אביגדור המאירי, שהוא בעיניי אחד הסופרים הגדולים שכתבו בארץ: אף אחד כמעט אינו קורא את יצירותיו או כותב עליהן. גם קבק זרחי היו סופרים חשובים, ואף-על-פי-כן, מן הדור שלהם זוכרים את עגנון בלבד. עגנון שזכה בפרס

נובל, על-אף שבאותה שנה הייתה אמורה לקבל אותו נלי זק"ש לבדה. בארץ הפכו אותו למן אלוהים, אך היכן האחרים – ברנר, גנסי, קבק? כך גם ביחס אליי. באחד הימים התקשר אליי גרשון שקד ואמר שקרא את "היהודי האחרון" ושבעיניו זהו אחד הספרים הגדולים שנכתבו בארץ. היה זה ארבע עשרה שנים לאחר צאתו של הספר לאור. הוא כתב אמנם על הרומן שלי בספרו הבא, ובכל זאת – נראה לי שמי שמגדיר את עצמו כהיסטוריון של הספרות העברית וכמבקר חשוב מוכרח שגם חלק ניכר מיצירותיהם של הסופרים המרכזיים פחות יהיה מונח לפניו.

האם אתה חושב שיש לכך גם קשר להבדלים הניכרים שבין ספרך, בעיקר כשהדבר נוגע לז'אנרים (ספרי מתח לצד אפוסים רחבי יריעה, רומן רומנטי לצד ביוגרפיות ואוטוביוגרפיות), וכן ביחס לסגנון הכתיבה – אקספרסיוניזם מול ראליזם, למשל?

גם על הנושא הזה חשבתי רבות. כשקוראים את עמוס עוז, למשל, נדמה שספריו דומים מאוד זה לזה, ועם זאת – הוא מפתח אותם. איני אומר זאת כביקורת. אצלי, לעומת זאת, ישנה תחושה של סיום דבר אחד ומעבר למשהו אחר לגמרי. לכן, קשה גם להצהיר ש"יצא ספר חדש של יורם קניוק". יש קוראים שאהבו מאוד את "אדם בן כלב", אחרים העדיפו את "בתו", אך איש לא יאמר: אהבתי ספרים של יורם קניוק. תמיד מדובר ביצירות מסוימות.

כיצד זה קורה לך? כי מדברך משתמע שאין לך סגנון מוגדר, ז'אנר קבוע או תימה שאתה חוזר ומעבד.

הסגנון הוא מוגדר, מעין "כתב יד" או "דקדוק" חוזר, אך קיים שוני גדול בין הספרים. הנה למשל כתבתי עכשיו את "המלכה ואני" – מה פתאום? זה לא רציני! לרוב אני פשוט חש שמיציתי משהו ואני עובר הלאה. יש סופרים נוספים כמוני, אך בארץ הם נדירים יותר. נדמה לי שיש לכך גם סיבות ביוגרפיות – בניגוד למרבית הסופרים בארץ הייתה לי ביוגרפיה לא רגילה. הייתי מלח וברמן, חיפשתי זהב בגואטמלה ואכלתי פטריות במקסיקו, ציירתי. היו לי המון נשים והייתי נשוי כמה פעמים. היה לי רומן של שלושה ימים מדהימים עם בילי הולידי. אצלנו הסופר הממוצע מגיע לאוניברסיטה, לומד ספרות, מתחתן עם החברה הראשונה, מוליד ילדים וכותב ספרים. אני התחלתי לכתוב רק בגיל שלושים ואחת. אני דולה את הסיפורים מתוך הביוגרפיה שלי ואז, כאשר אני כותב על צ'רלי פרקר, זה לא מתחבר למשהו דיון, למשל.

אבל אתה עושה את החיבור הזה. אני עושה את זה, אבל בספרים שונים.

לעתים קרובות גם באותה יצירה עצמה. החיבור בין אלמנטים שהקשר ביניהם אינו טבעי, כמדומה, הוא חלק מהותי בפואטיקה שלך.

זה נכון. צריך לזכור שהמילה העברית ל”סופר” היא מחבר, מי שעוסק בחיבור של דברים זה לזה. ב”סופר” הכוונה היא לסופר המלך. בתוך ראשי מתרוצצים סיפורים שונים, שאני מקווה למצוא את נקודת החיבור ביניהם.

הרושם המתקבל מכך הוא לעתים קרובות של קולאז’. מן הבחינה הזו נדמה שיצירותיך דומות דווקא לאלה של סופרים צעירים ממך בהרבה. זה נכון. מבחינות רבות אני חש כמי שהקדים את זמנו. אני כתבתי את ”אדם בן כלב” כאשר איש לא עסק עדיין בשואה באופן כזה. דוד גרוסמן ואחרים כתבו רק כעשרים שנה מאוחר יותר. את ”היורד למעלה”, שבמרכזו אינדיבידואל, כתבתי עוד לפני שעשו זאת סופרי ”דור המדינה”. גם על הוריי כתבתי לפני נתן זך, חיים באר או יונתן גפן. העיסוק בתעשיית השכול, המופיע ב”היהודי האחרון” היה מאוד לא מקובל אז. למזל, לא רבים קראו את הספר, אחרת הייתי נצלב... נוסף על כך, הייתי הראשון בארץ שכתב ב”דבר השבוע” מאמרים מן הסוג הקרוי ”עיתונות חדשה”. הסופרים הצעירים כאורלי קסטל-בלום או אתגר קרת אוהבים מאוד את ספריי. אני חושב שהם הושפעו ממני בדברים רבים, ביניהם ניתן למנות את ההומור, למשל. בניגוד לסופרים רבים בני דורי, שאת כתיבתם אני מחבב במיוחד, אוהבים עלי מאוד ספריהם של הצעירים. אני אוהב את הפראות ואת ההומור. הם אינם מתייחסים לעצמם בכובד ראש. הם לא כותבים בשם האומה או היישוב העברי בארץ ישראל, אלא רק את מה ואיך שמתחשק להם.

מה מקומן של האמנויות האחרות בחייך, לצד הכתיבה? האם אתה רואה את עצמך כסופר או כאמן רב־תחומי? האם יש לך קשר למשלח היד של כמה מן הדמויות ביצירותיך (למשל, אנשי התאטרון הרבים)? גם בעניין זה הביוגרפיה מכריעה. במשך שלוש שנים ניהלתי תאטרון של מחזות מוסיקליים, ועסקתי יום וליל ממש בעניין זה. אשתי הראשונה הייתה רקדנית ושחקנית. עם זאת, כיום אני תופס את עצמי בעיקר ככותב. אני חייב לכתוב ואיני יכול לכתוב אחרת. בגיל שמונה עשרה, כאשר שבתי מן המלחמה, כתבתי סיפורים נוראיים, סוריאליסטיים, על־אף שכלל לא ידעתי אז מהו סוריאליזם. הגעתי לאהרון מגד ולחבורת הסופרים שערכו את עיתון ”בשער”. כולם, להוציא רטוש, שפרסם את אחד הסיפורים, המליצו לי שלא לכתוב. משום כך התמסרתי לציור, אך הכתיבה הוסיפה להעסיק אותי. התגוררתי בפרזי עם חבורה של אמנים (מרסל מרסו, אביגדור אריכא ואחרים), וכתבתי את הספר ”החברים של בני” שלא פורסם מעולם. רק בני החבורה קראו אותו. באחד הימים אמר לי יעקב אגם: ”יורם, אתה יותר סופר מאשר צייר. תזכור את זה”. הוא היה אז היחיד שהבין את מה שכתבתי. בשנים האחרונות הפסקתי לעסוק בציור.

ניתן לשאול שאלה זו גם מכיוון אחר – האם אתה חש שכתבתך נקשרת באופן ברור למסורת הספרותית, או שמא מונחות בתשתיתך

דווקא חוויות אחרות? לא ישיבה אל השולחן אלא ביקור בקרקס או במועדון ג'אז, מרחב שיש בו קולות ואיכויות אחרים?

הקשר שלי אל המסורת של הספרות העברית אכן אינו הדוק כל כך. ראשית, מרבית הסופרים הישראליים כתבו וכותבים עדיין בשפה שבבסיסה לשון המשנה. אני מושפע הרבה יותר מן המקרא. אני אוהב את הצורות המשנאיות. שנית, לא קראתי ספרות עברית במשך שנים רבות. לא גדלתי על יצירותיהם של ברנר ואחרים, אליהן התוודעתי רק בגיל מאוחר יותר. לעומת זאת, הייתי בקיא בשירה המודרנית האנגלוסקסית והגרמנית, אותה גילו בארץ רק בשנות החמישים. גדלתי על ספריהם של פוקנר ודוסטויבסקי וכן על ספרי מתח אמריקאיים. עם פרסומו של "אדם בן כלב" באמריקה בפעם השנייה, אמרו שהוא קיבל הכשר מן ההצלחה של הספרות הדרום-אמריקאית באמריקה, ונטו לשייך אותו לאותה מסורת, על-אף שנכתב קודם.

מה מקומו של הדמיון ביצירותיך?

הדמיון תופס מקום מרכזי בחיי. כילד הייתי שוחה בים למרחק ומדמיין שהנה אני מלך העולם – כאן אני והבתים שם. יחד עם חברי, יונתן שטיינברג (בנו של יעקב שטיינברג), המצאתי את "ארץ יונתן", ארץ שהאמנו בקיומה והיינו מציירים לה בולים. יונתן אפילו גנב צעצועים מחנות כדי לספק למדינה מרכבות וסוסים... מאוחר יותר המצאתי לעצמי סיפורי חיים חלופיים. כשהתגייסתי לפלמ"ח סיפרתי שאני בן 18, יליד 1929, על-אף שהייתי בן 17. תיארת את הוריי כרוויזיוניסטים, מהם הסתרתי את דבר גיוסי. גם בשהותי באמריקה הרביתי להמציא סיפורים. פגשתי אדם שהיה מקליט שירי עם תמורת חמישה דולרים לכל שיר. הייתי שר לפניו שירים בכל מיני שפות, כביכול, ממלמל הברות שאותן היה מקליט וכותב. "זה שיר אפגני", אמרתי. באותו הרגע באמת האמנתי, כנראה, שאני אפגני. הדמיון נקשר גם למרכזיותו של החלום בחיי. חלק גדול מחלומות הלילה שלי הופך מאוחר יותר לסיפורים.

אין לך יחס של כבוד למציאות?

יש לי, אבל אני חייב גם לרחף. קשה לי לחיות בלעדי הריחוף. הדמיון הפורה שלי משמש אותי מאוד בכתיבה. כיצד החלה כתיבת "המלכה ואני"? באחד הימים, התעוררתי בבוקר ופתאום שמעתי בראשי את צלצול הטלפון של המלכה. ישבתי בכיסא, לפניי היה מונח עיתון, אכלתי ארוחת בוקר ותהיתי מדוע היא טלפנה אליי. כך התחלתי לכתוב את הספר – כדי להבין מדוע היא טלפנה. לא ידעתי אף מילה שנכתבה בספר לפני שהתחלתי בכתיבתו. כך זה ברוב ספריי.

האם לרומן כמו "היהודי האחרון", שנכתב במשך שנים רבות כל כך, הייתה לפחות "תכנית-אב" כלשהי?

כתיבת "היהודי האחרון" ארכה זמן רב מפני שכתבתי אותו שוב ושוב. לא

הייתה לי עבורו תכנית כוללת, אך ידעתי שאני רוצה לעסוק באדם שהוא שניים – גם יליד אירופה, שיכול היה להיות ניצול שואה, וגם ישראלי.

מהו באמת תפקידו של השימוש הנרחב שאתה עושה בתאומים ובכפילים?

תמיד חשבתי שאני אני ומישהו נוסף – הבן של אמי והבן של אבי. אני יודע אם זו האמת, אבל במשפחתי רווחו סיפורים על הצהרת האהבה של אבי לאמי בשנת 1929, בפנסיון ליד בוכנוואלד. גם אם אין זה סיפור נכון לחלוטין, הוא כל כך מתאים להם – שאני נוצרתי בפנסיון קטן בגרמניה, קרוב לגיתה ועל-יד מה שיהיה לימים המחנה בוכנוואלד. בדקתי גם לפי מספר החודשים... אני מרגיש לעתים תכופות שאני אחד שהוא שניים. נדמה לי שכל אדם הוא גם מישהו אחר.

האם ישנה תקשורת בין השניים, כמו ב"אדם בן כלב" למשל? נדמה שזה ספר על אישיות מפוצלת.

כן, אם כי לא חשבתי עליו באופן כזה, אלא כתיאור של אדם המגן על ה"עצמי" שלו. את "אדם בן כלב" כתבתי על-פי סיפור אמיתי. ידידה שלי הייתה מאושפזת בבית חולים לחולי נפש בבוסטון. בביקורי במקום התודעתי ליואָי, אחד המטופלים. יואי היה אירי זקן, שניסה להרוג את עצמו לאט, ולקה בכל פעם במחלה אחרת. באחד הימים פגש בילד-הכלב, והם ריפאו זה את זה בתהליך ממושך – בתחילה שררה ביניהם שנאה, ולאחר מכן התקרבו באמצעות מכונת הכתיבה והטרנזיסטור, שאותם השארתי בסיפור כדי לשוות לו אמינות. באותו זמן כתבתי סיפור נפרד על ליצן במחנה ריכוז, בעקבות מפגש עם אישה שניגנה בתזמורת באחד המחנות. עם הזמן, החלו הסיפורים להתחבר זה לזה וכעבור שנה וחצי הם הפכו לספר אחד, שיש בו פרקים שאני מתקשה להבין מה מקורם, כגון התיאור המוזר של המפגש עם האל במדבר... גם "היהודי האחרון" מבוסס על מפגש מציאותי. התגוררתי שנים רבות במוֹרְשָה. אחד משכניי היה אדם בשם גלבר, ששהותו באושוויץ הייתה אולי הארוכה ביותר מבין כל הניצולים. הגרמנים לא רצו במותו, מפני שהיה יוצר עבורם קופסאות ורהיטים. עם הזמן החל לחשוב ש"אולי כל היהודים כבר מתו, ואני היחיד שנותר, ואיני יודע כלום, לא תלמוד, לא תנ"ך, כלום..."

פעמים רבות נדמה כי הכפילות או התאמות היא בין יהודים לגרמנים. לעתים נדמה כי קיים ביניהם קשר כמעט סימביוטי.

הקשר בין היהודים לגרמנים הוא הנושא המעניין אותי יותר מכול, ועסקתי בו במרבית ספריי. בראש ובראשונה באשר ליהודים הגרמנים. היהודים שגדלו על ברכי התרבות הגרמנית תרמו לעולם במאה העשרים יותר מאלה שהתגוררו במקומות אחרים. חָשְבוּ על איינשטיין, פרויד, קפקא, מאהלר או סטפן צווייג. הם שינו את העולם. נדמה לי כי היהודים הגרמנים שהגיעו ארצה שימרו בה, במידה רבה, את מסורת התרבות הגרמנית. כך

חיו אבי וחבריו פה בברלין – הם דיברו בשפה הגרמנית, שמעו מוסיקה גרמנית וחלמו לנסוע מעבר לים. חיים של גלות מדהימה שנספגו, כאמור, גם בי. ביום שלישי בערב אהיה בגרמניה, וכבר עתה אני חושב על ארוחת הבוקר שאוכל במלון בברלין – זו ארוחת הבוקר שהייתי אוכל בגדרה בילדותי. היקיות היא סוג של מחלה. מאבי ירשתי את האהבה לגרמנים, אותה אהבה-שנאה. הם מגרים אותי. יש לי חברים גרמנים רבים, שאהובים עלי מאוד, על-אף שאני כועס על הוריהם. אני חושב תמיד שהייתי צריך להיוולד בעצם גרמני.

האם קיימים אלמנטים המקשרים בינך לבין סופרים אחרים ממוצא גרמני החיים בארץ, כמו נתן זך, למשל?

את זך אני מכיר היטב, ונדמה לי כי הוא קרוב לתרבות האנגלוסקסית יותר מאשר לזו הגרמנית. ישראל פנקס, לעומת זאת, הושפע מן הגרמנים, ואני חש קרבה רבה לשיריו.

ומה באשר ליואל הופמן?

ודאי. הופמן הוא יקה מאוד.

מעבר לעיסוק ביהודים הגרמנים, אתה מרבה להתייחס בספרך גם לקשר שבין היהודים לגרמנים עצמם – יחסים בין מפקדי מחנות השמדה גרמניים לאסירים יהודים, או הקשר שבין המורה חנקין לגרמניסופר ב"היהודי האחרון". האם קיים, לדעתך, קשר בסיסי בין שני העמים הללו?

הקשר בין היהודים לגרמנים הוא סיפור שאין שני לו בהיסטוריה. במשך אלפיים שנה הם חיים בצוותא, זקוקים זה לזה, שונאים ואוהבים. כבר במאה האחת עשרה התפתחה לצד הריין תרבות יהודית מפוארת, שהושמדה מאוחר יותר. הגרמנים ניסו לגרש את היהודים, אך משלא הצליחו, החליטו להרוג אותם. זה מה שהתרחש בוועידת ואנזה: היימליך הביא בקבוק קוניאק וכולם רקדו וריקדו גרמני קדמון ואמרו ש"הנה מצאנו את הפתרון", ובכל זאת לא הצליחו לנתק לחלוטין את הקשר בין העמים. בספרי החדש על גרמניה מופיע סיפור אמיתי, שממחיש את עצמתו של הקשר הזה: באחד הימים פגשתי אישה, שברחה מאחד הגטאות עם ארבע נשים נוספות ועם ילדיהן. הן נתקלו בקצין אס-אס שהחל לירות בילדים. כשכיוון את האקדח אל בנה, ראתה האישה על אצבעו טבעת נישואים קתולית, רחבה, ואמרה לו: "באחד הימים יהרוג בני את בנך". מאז הציל אותה הקצין במשך כל תקופת המלחמה. הוא או מישהו מטעמו דאגו לה. הוא הרג אחרים אבל אותה בחר להציל. האישה אמרה לי את שם הקצין, ואני הרהרתי בסיפורה זמן רב. באחד הימים, בהיותי בדרום גרמניה, החלטתי לחפשו.

מצאתי את שמו בספר הטלפונים, שכרתי מכונית ונסעתי לביתו. עברתי ליד הבית כמה פעמים. מחלון המכונית ראיתי אישה וילדים וממטרה

מסתובבת. תמונה אידיאלית. פתאום עלה במוחי רעיון שכמו לקוח מסרטי בלשים. ניקבתי חור בגלגל הקדמי של המכונית. היא שקעה מול הבית. האישה יצאה מתוכו והציעה לי עזרה. אחריה הגיע אביה – זקן בן שמונים. איש חזק, שסייע לי להרים את המכונית, ולאחר מכן לקח אותי עמו לחדר העבודה שלו, שם הוא עושה צעצועים ומכוניות קטנות. אז התוודיתי לפניו שהגעתי הנה במיוחד, שאני מישראל. סיפרתי לו את סיפורה של האישה. הוא חשב זמן מה והשיב שאינו זוכר. ”הייתי נותן הרבה כדי לזכור את הסיפור הזה, אך איני זוכר“. אדם מבוגר, הנראה כמתחרט על מעשיו בתקופת המלחמה, אך אינו זוכר את המעשה הטוב ביותר שביצע במהלכה.

כיצד תשיב לשאלה הבנלית, שלא ניתן שלא לחזור ולשאל – כיצד פרצה אלימות כזו דווקא בגרמניה, קדקודה של פירמידת התרבות האנושית?

”פאוסט“ של גיתה, שהוא האב הרוחני של הגרמנים, עוסק בסוגיה הזאת – בהנחה שניתן להינצל באמצעות חוזה עם השטן. בכך, למעשה, מוענק הכשר לשטן. ניטשה תיאר את הפגיעה שפגעו היהודים בגרמנים: הגרמנים היו עובדי אלילים, והיהודים הביאו אליהם את הנצרות, שקלקלה להם את יפי הערים והיערות.

האם אתה חש שבתשתית החוויה הגרמנית, כמו בזו היהודית, מצוי יסוד של טוטאליות, של ”הליכה עד הסוף“?

יש לי קושי להכליל, אבל בהתנהגות הגרמנית קיים יסוד של ציות מוחלט לכללים. אני מבחין בו בביקוריי שם – מכונית שחסמה כמה סנטימטרים של פסי הרכבת לא הוזזה ממקומה עד שמצאו השוטרים חוק המאשר זאת. קשה לי להבין את התופעות הללו, אך אני רואה כיצד חדרה הקביעות שביסודן גם אליו – אני קם בכל בוקר באותה שעה, אוכל במועדים קבועים.

אתה מתאר קביעות וסדר, אך כאשר הזכרת את תהליך הכתיבה שלך ואת הספרות האהובה עליך, עלתה מדברין דווקא תחושה של אימפולסיביות או חוסר סדר.

לא תיארתי חוסר סדר, אלא סוג של סדר אחר – זה שאינו כפוף לליניאריות או לנוסחאות.

אך נדמה כי בציטונות ובחוקיות ה”יקיות“ מצוי יסוד המנוגד באופן מהותי לכתיבתך.

לא בהכרח. גרמניה היא גם בטהובן וגם באך או גיתה וגם שנברג. בספרות הגרמנית קיים פן רומנטי, לא ישר, סוריאליסטי מאוד, הבולט גם ביצירותיהם של גינתר גראס או היינריך בל. בספרות מתגלים אלמנטים המנוגדים להתנהגות הגרמנית, וכך גם אצלי – אני חי חיים מסודרים

ומלאי הרגלים, בעוד שבכתיבתי בולטים אלימות, הומור ופנטזיה. ביצירותיו של היינריך פון־קלייסט בא לידי ביטוי עניין זה באופן הברור ביותר. כך, למשל, ב"מיכאל קולהאס" – הסיפור על אדם שנעשה לו עוול קטן, שבשלו שרף את גרמניה כולה! זהו סיפור בו מנוטרל האופי הגרמני במידה מסוימת. ניתן היה לצפות שייכתב בידי סופר רוסי, למשל. ובכל זאת, כתב אותו מי שנחשב כיום לגדול הסופרים הגרמניים, שחי דווקא בפרוסיה.

האם קיים לדעתך פן אסתטי באלימות או בזוועה המתוארות, למשל, על־ידי פון־קלייסט? גם ביצירותיך שלך נדמה כי ישנה הבחנה בין סוגים שונים של אלימות – זו האסתטית כביכול (של גיתה או בטהובן) מול זו הברוטלית (המיוצגת בחלק מן הסיפורים על־ידי לוחמי הפלמ"ח).
אני חושב שהכלים בהם משתמש אמן הם, בסופו של דבר, כלים אמנותיים. כך, לדוגמה, צלם מצלם את פצצת האטום שהוטלה על הירושימה. הוא מביא את הצילום למעבדה, שם גוזרים אותו, מניחים אותו במים, מוציאים ותולים ובודקים את איכותו. זהו צילום המתאר את מותם של מאות אלפי אנשים, אך כשיופיע בעיתון ייבחן על־פי אמות המידה האסתטיות ולא על־פי אלה המוסריות. האסתטיקה היא מעין פירוש לאתיקה, אך האתיקה אינה כלי אמנותי, אלא פילוסופי.

האם על סופר להתבונן בעולם ללא עמדות מוסריות?
אני חושב שכן. כאדם עלי להחזיק בעמדות מוסריות, אך לא כסופר.

האם אתה חושב שסופר צריך, למשל, לנקוט בעמדה פוליטית?
לאורך כל חיי הייתי מעורב פוליטית כאדם, אך לא כסופר. בעבר הייתי מתראיין בעניינים פוליטיים, אך לאחר מכן החלטתי שלא אעשה זאת עוד. מדוע אני ולא הסנדלר הזה? האם אני יודע יותר ממנו?

אולי מפני שאתה אדם מוכר יותר.
כן, אבל איני צריך להציג את דעותיי בעניינים פוליטיים משום כך. אני סבור שאין לי כל זכות, כסופר, להשתמש בכוחי על מנת להשפיע או לקבוע עבור אנשים מה נכון ומה לא.

האם אינך מקבל את הטענה שסופרים הם אנשים רגישים יותר, שהם מהווים מעין ססמוגרף למתרחש בחברה?
לא. אם נתבונן בסופרים גדולים לאורך ההיסטוריה לא נוכל לתאר אותם כרגישים במיוחד – לא ז'נה, לא דוסטויבסקי ובוודאי שלא המסון הנאצי. כך גם אמנים בכלל – בטהובן, לדוגמה, היה אנטישמי. האם הם היו רגישים לסבל יותר מאחרים?

ובכל זאת, על־אף שאתה טוען שסופר אינו צריך להביע עמדה פוליטית,

היסוד הפוליטי מרכזי בספריך. הוא בולט אפילו בספרי המתח שכתבת – ב”טייגרהיל” מתואר פיגוע שבוצע, כביכול, בידי ערבי, אלא שבסוף מסתבר שאיש מוסד הוא שגרם לו. ב”בתו” מתה חמוטל ריגור בתוך ביתו של הערבי שהרס אביה.

יסודות פוליטיים אכן קיימים בספריי, כחלק מן המציאות של המדינה בה אנו חיים. האם יש בארץ משהו שאינו פוליטי? לפני מלחמת יום כיפור חיכיתי באחד הימים במגרש החנייה שליך היכל התרבות. ישבתי במכונית, ועל ידי חנתה מכונית אמריקאית, גדולה. לפתע ראיתי שהמכונית מתנועעת בהתלהבות, ופתאום מגיחה מתוכה רגל או יד. אני, שחונכתי בידי אבי שלא להציץ לשכנים, ניסיתי להתרכז בקריאת המודעות של ”הבימה”, עד שהגיעה שעת החדשות ברדיו. באותו רגע ממש חדלו היושבים במכונית ממעשיהם: שני ראשים הזדקפו, ומן המכונית צץ רדיו טרנזיסטור קטן. הם האזינו לחדשות עד תומן, ולאחר מכן שבו בעניין למעשיהם. תהיתי אז היכן בעולם היה זוג צעיר מפסיק דבר שכזה כדי לשמוע חדשות? הפוליטיקה מקיפה אותנו, והיא נוכחת ביצירותיי. ב”ערבי טוב” ניסיתי להציג את הסכסוך היהודי-ערבי משני צדדיו, ומשום כך גם כתבתי אותו בשם בדוי. אלא שלא הערבים ולא היהודים אהבו את הספר...

ואף-על-פי-כן, במשך שנים רבות היית פעיל פוליטי – היו לך עמדות ברורות, היית מיוודד עם אמיל חביבי. מהן השקפותיך הפוליטיות כיום? במשך שנים רבות השתייכתי לקבוצות שניסו למצוא פתרון לסכסוך היהודי-ערבי, בעיקר לאחר מלחמת ששת הימים, בקריאה לשתי מדינות לשני עמים. אלא ששיחותיו של אהוד ברק עם הפלסטינים באוקטובר 2000, וסירובם להצעות מרחיקות הלכת שהציע להם, היו עבורי נקודת מפנה. אז התחוויר לי שזכות השיבה היא הסוגיה החשובה ביותר לפלסטינים. הם רואים בנו זרים ולעולם לא יוותרו לנו על ארץ-ישראל – על 460 הכפרים שלהם, שנחרבו, על עצי הזית בחצרות הבתים, על מִרְר ועל שיח’ מוניס. המקומות הללו קיימים עבורם גם היום. משום כך אני סבור שלא ניתן להגיע כיום להסכם שלום של ממש עם הפלסטינים. הפתרון המידי היחיד הוא נסיגה חד-צדדית מן השטחים, בחיפוי ארה”ב, אולי עד שתקום ישות פלסטינית דמוקרטית, שעמה ניתן יהיה לשאת ולתת.

האם אתה מסוגל להבין את רצונם של הפלסטינים לשוב אל הבתים עם עצי הזית? האם אין דמיון בינו לבין כמיהתם של היקים לחזור לברלין?

היקים לא שבו לברלין. הם לא דרשו את בתיהם בחזרה. יחד עם זאת, אני מבין את תחושותיהם של הפלסטינים, לבד מן השימוש בטרור של מתאבדים. איני חושב שיש לנו עליונות מוסרית כלשהי עליהם.

ההיסטוריונים החדשים מציגים את המפעל הציוני כולו כמעשה

קולוניאליסטי, לא מוסרי. מה יחסך לעמדות הללו?

המפעל הציוני הוא אכן בלתי מוסרי, אך אני רואה אותו כתוצר של השואה. אני סבור שלולא השואה, מדינת ישראל לא הייתה קמה. בילדותי, ערב מלחמת העולם השנייה, חיו בארץ כ-350,000 יהודים, שלא היה להם צורך במסגרת מדינית. אלא שלאחר המלחמה, כאשר כל דלתות העולם נסגרו בפני היהודים, לא נותרה ברירה. את הדברים הללו ניסיתי להסביר לערבים שעמם נפגשתי במשך השנים. אלא שהם מסרבים לשמוע או לקרוא על אודות השואה, שהיא עבורם המצאה יהודית ותו לא – "מה שהיהודים טוענים שנעשה להם באושוויץ" או "מה שנקרא השואה היהודית". ההיסטוריונים החדשים טוענים שהסבל היהודי נוצל לצורך נישול הערבים, טענה שאני מתקשה לקבל. אני מעדיף לתאר את המצב כאי-צדק מול אי-צדק. אנחנו לא צודקים בישיבתנו כאן: אבי רצה לחיות בגרמניה ואני הייתי מעדיף להיוולד במקום אחר. אך נולדתי פה וזה ביתי. הערבים מתקשים לקבל זאת. מאז ומעולם התנגדו לחלוקת הארץ. הם אינם יכולים לוותר על החלום – על יפו שהייתה מרכז תרבותי אמיתי בשנות הארבעים, על עכו וחיפה.

נשוב לספרך. אחת הדמויות הבולטות בהם היא הדודה שלומציון הגדולה. האם קיים קשר בינה לבין "הדודה ליה" של ניסים אלוני – מחזה שעליו כתבת ביקורת בזמנו? בשני המקרים מדובר בדמויות אריסטוקרטיות, מתבדלות מן העולם.

מעולם לא חשבתי על ההקבלה הזאת. בכל אופן, גם ניסים וגם אני אהבנו תמיד גינוני מלכות ודמויות של נשים גדולות.

דמויות הנשים ברבים מספרך נדמות לעתים כ"דמויות פנטסטיות" ולא כנשים בשר ודם, בניגוד לדמויות הגברים. מדוע?

אבל יסוד כזה קיים גם במרבית דמויות הגברים שביצירותיי – מה לגבי אדם שטיין או דמותו של "היהודי האחרון"? אם לא הצלחתי לעצב דמות שהיא אגדה, כתבתי ספר שאינו שלי. איני מסוגל לעצב דמויות ריאליסטיות לחלוטין – אני חייב לנפח אותן, לפנטז אותן. אחד הסיפורים היפים ביותר שכתבתי בחיי היה "החיים היפים של קלרה שיאטו", שבמרכזו דמות של אישה נהדרת, המבוססת על מי שהייתה העוזרת שלי.

האם אתה נהנה להציב במרכז יצירותיך דמויות "גדולות מהחיים" – בני מלוכה, גנרלים, סוכנים חשאיים?

הסיפור המציאותי ביותר שכתבתי היה, באמת, "הסיפור על הדודה שלומציון הגדולה". הוא מבוסס על דמותה של דודתי שרה, שהייתה אישה יפת תואר ומרושעת. כאשר מתה, אמר החזן בסיום טקס האשכבה: "אל תדברי בנו סרה" – משפט שעורר את צחוק הנוכחים. היא אכן הייתה דמות "גדולה מהחיים", אך אולי כך אני רואה אותה, משום שבסך הכל ניתן לתארה גם כאישה פשוטה, לא משכילה. ועם זאת, היה בה רוע

טהור, שהכניע את כולם. באחד הימים הכינו עבורה אמי והעוזרת שלה מרק אטריות. הן עמלו על הכנתו יום שלם. סביב השולחן התבוננו כולם בדריכות בדודה, המקרבת אל פיה את כף המרק. ואז אמרה: "כן, קשה להשיג בימנו עוזרות טובות..." אם כך, האם האופן שבו אני מתאר אותה הוא ריאליסטי? את הדברים הללו אפשר לבדוק אצל כל בני המשפחה. אלא שאני רואה, כנראה, גם את היופי שברשע, את הקסם שבו. כך כתבתי גם את יומנו של איש האס־אס ב"היהודי האחרון". כל המבקרים הגרמנים היו בטוחים שזהו ציטוט מתוך יומן אמיתי של איש אס־אס.

האם אתה חש קרבה אל הדמויות שלך?

קרבה רבה. בעבר הייתי כותב סיפורים קצרים ב"מעריב", שהיו מתפרסמים מדי יום שישי. הסיפורים היו אמורים להיות מציאותיים, אך את רובם בדיתי. העורך היה מבקש תצלום של הדמויות ואני הייתי מתחמק מבקשתו, אך הוא פרסם אותם בכל זאת. כתבתי כמאה וחמישים סיפורים שכאלה. מדי שבוע הייתי חושב עליהם ברביעי־חמישי, כותב בשבת, ומביאם ביום ראשון למערכת. בעיתון שמרו לי שני עמודים, כך שלא ניתן היה לסגת מן ההתחייבות לטקסט. באחד הימים ישבתי בביתי ולא היה לי רעיון לסיפור. הימים חלפו ומאומה לא עלה במוחי. בשבת בבוקר ישבתי מול מכונת הכתיבה. בתי הגדולה הביאה לי קפה ופתאום התחלתי לכתוב סיפור על אישה שמתאבדת. כשבאה בתי לקחת את הספל, מצאה אותי בוכה. היא שאלה מדוע אני בוכה והשבתי: "מפני שאותה אשה צריכה למות..." אני לא הכרתי אותה לפני שכתבתי את הסיפור... ופתאום נמלאתי צער על מותה... כאילו נחרץ איזה גורל מבפנים... אלתרמן אמר: "האדם הוא חידה, אחת החידות". אני מנסה כל העת לפענח את החידות הללו.

האם יש לך חיבה לחידות, לסיפור הבלשי, למשל?

כן, כפי שאמרת קודם, קראתי כל חיי ספרי בלשים – של אלרי קווין למשל. אני אוהב מאוד את הז'אנר הזה.

אבל בספרים מן הסוג הזה קיימים פתרונות, ואילו אצלך בולט לעתים מבנה של חידה שאינה נפתרת לחלוטין. זו התחושה, למשל, בקריאת "המלכה ואני".

הפתרון קיים, אלא שלא כל הקוראים מבחינים בו. ב"המלכה ואני" הסיפור מסתיים בכך שלא הצלחתי לסייע לה. המאהב שלה (מי שגם כמעט חיסל אותי), אינו חוזר, ומאותו הרגע אין בי עוד צורך. איני יכול עוד לשוחח בטלפון עם מלכת אנגליה...

לגבי סוגיית הפתרון – פעמים רבות נדמה שחלק מיצירותיך מסתיימות באופן שאינו ברור לחלוטין, שאתה כמעט מתקשה לסיימן.

זה נכון. במקרים בודדים, כמו בסיפור אותו הזכרתי, ידעתי שהגיבורה עתידה למות, אך על־פי רוב איני יודע מה יהיה סיום הסיפור. לעתים אני

חש שכמה מסיפורי מסתיימים באופן שבו מסתיימות הסימפוניות של מנדלסון – פינאלה החוזרת שוב ושוב. הסיום אינו ידוע לי, משום שעל-פי רוב איני מתכנן את השתלשלות האירועים, בניגוד למרבית הסופרים שאני מכיר. אין לי עלילה אלא דמות, המכתיבה לי את הסיפור. אני מתחקה אחריה. בשלושת השבועות האחרונים, למשל, נוצרה במחשבתי דמות לא שלמה, שאיני מצליח לתאר במלואה. אך ברגע שתושלם, היא תבנה את הסיפור שלי. אני מקנא מאוד בסופרים שיש להם תכנית של עלילה, אותה הם מאיישים בדמויות. זו תבנית ברורה יותר, אך אני נמשך אל חידת החיים, שהאדם הוא הגורם המרכזי בה. לו יכולתי לכתוב את הסיפורים הללו לעצמי בלבד היה זה אולי טוב יותר, מפני שלאחר כתיבתם איני מפיק מהם שום עונג, מה גם שחלקם כלל אינם זוכים להתייחסות, ואז איני יודע למי אני עמל.

מכאן שאתה כותב מפני שאינך יכול שלא לכתוב?

כן. לו יכולתי שלא לכתוב לא הייתי עושה זאת. לשם מה לי? בנותי סידרו בחדרי ארון עם אצטבות, שם מונחים ספריי, בשפות שונות. כשאני שוקע בעצבות אני יושב לעתים מול הספרים וחושב שאולי חיי לא היו לשווא. אני רואה נורווגית, פינית וסינית ולרגע זה מעניק לי תחושה טובה. אלא שלו יכולתי לבנות גשרים או להיות אדריכל או נהג קטר הייתי מעדיף זאת. כילד, גדלתי על האתוס של פועל ושומר עברי. שמחתי כל כך להצטרף לפלמ"ח. אלא שבמלחמה חוויתי את אחת החוויות המכריעות בחיי, אותה הצלחתי לתאר במלואה לראשונה רק כעת, ב"המלכה ואני". שכבתי מול אדם שירה בי – מולי החור של קנה הרובה ועינו הגלויה מן העבר האחר – והבנתי שזה הרגע האחרון בחיי. ואף-על-פי-כן נותרתי חי. קשה לתאר כמה חלומות ביעותים היו לי מאז. עשרות פעמים ניסיתי לספר את הסיפור הזה בצורות שונות, לתאר את ההוצאה להורג שהצלחתי לשרוד. דוסטויבסקי עבר חוויה פחותה בעצמתה, ששבה אליו כל חייו.

האם לאחר שהעלית אותה על הכתב בפעם הראשונה חשת סוג של

שחרור?

לא. זה עיקר הצרה – דבר אינו משחרר.

ובכל זאת – האם אתה סבור שבכתיבה או באמנות בכלל קיים כוח תרפויטי כלשהו? ב"אדם בן כלב", למשל, מתואר תהליך החלמה של הילד-הכלב באמצעות הכתיבה והדיבור.

את האמצעים המתוארים ב"אדם בן כלב" שאלתי מן הסיפור האמיתי. משמעות המושג "תרפויטי" אינה ברורה לי לחלוטין. כתוצאה מחוויות שחוויתי בילדותי ומן הפציעה שלי נותרו לי סיוטים. במשך עשר שנים הסתובבתי בעולם אחוז טירוף – בפרז, ניוירוק, מקסיקו, גואטמלה, אלסקה. הייתי מסויט כולי – לבוש שחורים, בעל תיאבון אינסופי לנשים.

לא הצלחתי למצוא פתרון בשום דרך. ציירתי, אך לא אהבתי את הציורים. גם בכתיבה קיים יסוד אישי, שאיני יודע בדיוק היכן למקם אותו. איני יכול לפענח את עצמי. המוח הוא חידה שלא ניתן להבינה. את דמותו של אדם ב”אדם בן כלב” עיצבתי על-פי דמותו של אחד מחבריי, שהיה מצליח לדקלם בעל-פה קטעים שלמים מתוך ספרים ועיתונים, מבלי שקרא אותם קודם לכן. לא הייתה זו אחיזת עיניים, אלא תופעה מדהימה, שאין בכוחנו להסביר.

יש לך משיכה לקוסמים?

כן אני אוהב Magic בכלל. עוד בילדותי הייתי מכין פנס קסם מקופסת נעליים, ומתבונן דרכו בציורים שציירתי בהתפעלות אדירה. אני נמשך גם לקסם כשהוא אחיזת עיניים מוחלטת. בנעוריי עבדתי אצל אדם בשם גודיק. גודיק היה קונה בכסף רב מודעה שפורסמה במהדורה הישראלית של ה”Time Magazine”. הוא היה קורא לי ומבקש ממני להביא אליו את העיתון, ואז היה פותח אותו, עיניו זורחות, כביכול מופתע כולו מפלא הופעת שמו בעיתון, על-אף ששילם על כך אלפי לירות. אני נהניתן מן ההצגה הזאת. אהבתי אותה.

האם אתה חש שהקסם נקשר גם ליסוד הדתי ביצירותיך? ברבות מהן נוכחים, למשל, יסודות נוצריים.

אני אוהב מאוד את הדת, בעיקר כתרבות. אני מרבה לקרוא על הנצרות ועל היהדות. אני אוהב את סיפורי החסידים וגם את כתביהם של המתנגדים, הליטאים. במשך שנים רבות עסקתי בדמותו של יוסף דה-לה-ריינה ובקבלה של צפת. ב-1949 הייתי החילונית היחיד שלמד קבלה אצל גרשום שלום, באוניברסיטה העברית. הטקסטים הללו הלהיבו אותי.

מהי כוונתך ב”עניין תרבותי” בדת?

איני אדם מאמין, אך אני נמשך אל הקסם והתבונה שבדת. אני נדהם מן התיאור הקבלי של בריאת העולם (המקביל, אגב, בדיוק לזה של סטיבן הוקינס). אני אוהב גם את המבנה הרב-שכבתי של הטקסטים היהודיים, את האופן שבו מסביר כל ספר את קודמו – המשנה את המקרא והתלמוד את המשנה. יש לי בבית ספרים יהודיים רבים ואני מרבה לעיין בהם, יש בהם סיפורים מדהימים.

ברבות מיצירותיך בולטת דמות של מספר המציב עצמו מחוץ להתרחשויות, ומעדיף את הצפייה במציאות על פני החוויה הישירה שלה. האם אתה תופס גם את עצמך כמי שמתבונן יותר מאשר כמי שחוה?

מאז שאני כותב איני חי, או חי מעט מאוד. כשלא כתבתי חייתי חיים מלאים, אך מאז שהתחלתי לכתוב על חיי שלי ועל חיי אחרים, אני חווה אותם באופן מצומצם יותר. אני חושב שזו מחלה של יוצרים בכלל – ההכרח למלא את הסיפורים הוא כה גדול, עד שלא נותר לך ממה

להתקיים בפועל. אתם מכירים הרבה סופרים שמחים? אחד מחברי הקרובים, עליו גם כתבתי מעין סיפור-מאמר, טען תמיד שהוא מעדיף לחיות את החיים במלואם. היו לו נשים וילדים. הוא עבד. חי ברוגע, ותמיד תהה לשם מה אני זקוק לעינויים שהסיפורים גורמים לי. דווקא הוא נפטר מהתקף לב בגיל ארבעים וחמש.

חלק מיצירותיך נראות "טוטאליות", קיצוניות. הבולטת ביניהן היא, כמובן, "היהודי האחרון". האם היית יכול לכתוב היום אפוס שכזה? לא הייתי יכול לכתוב היום לא את "היהודי האחרון", לא את "אדם בן כלב" ולא את "סוסעץ". לשם כך צריך להיות אדם צעיר יותר, בעל כוחות. אני בן שבעים ושתיים היום. כל יקיצה בבוקר דורשת ממני כוחות. איני מסוגל עוד לכתוב יצירות טוטאליות כ"היהודי האחרון". הלוואי והייתה לי היכולת לכך. צר לי שאיני כותב ספרים מן הסוג הזה דווקא בסוף חיי.

ועם זאת, יש תחושה שהמשיכה אל הנושאים הקיצוניים, הלא-שגרתיים, גם בכיעור או בכאב שבהם, עודה קיימת בך.

נכון. אני מודה ומתוודה. אני אוהב את העיוותים ונמשך אליהם. היו לי חברות רבות שהיו זונות ולא מעט חברים פושעים. גם עולם הג'אז היה עולם אפל, עקוב דם וכאב ורווי סמים. בעצמי לא התנסיתי בכך די הצורך, לצערי, מפני שלא היה בי האומץ לשבור לחלוטין את הכללים.

מדוע אתה חש קרוב דווקא אל אזורי השוליים של החיים?

מפני שהם מחיים אותי. בהם אני נושם. במקומות הנורמליים אני מרגיש פחות חי. אני מנסה מאוד להתחבר אליהם, אך איני מצליח. אני נמשך כל העת אל טיפוסים חריגים, אחרים – כמו ברגר שהקים מפלגה נגד מס ההכנסה, או המועמד הערבי שרץ לראשות הממשלה בבחירות האחרונות – הוא היה מטורף לחלוטין, אבל הייתה לו התחושה שהוא יודע מה צריך לעשות בדיוק... יש בי יסוד מורבידי, שבשלו אני נוטה לראות גם את הדברים הטרוויאליים ביותר כמורבידיים.

האם אתה נמשך לעולמות הפיוטיים של "המשוררים המקוללים" – בודלר ורמבו?

אני אוהב את יצירותיו של רמבו. את אלה של בודלר אני מכיר פחות. יש לי גם משיכה לסופרים מן הסוג הזה – פוקנר, שבספריו קיים יסוד מורבידי, או מלקולם לורי. אני הייתי הראשון בארץ שקרא את "מתחת להר געש".

לורי מייצג מעין דמות של יוצר ש"שרף" וכילה את עצמו. האם אתה מתחבר לכך?

כן. הסופרים האהובים עלי ביותר הם קונרד, שהוא כזה בדיוק, לורי

ופוקנר וג'ק לונדון. לונדון ידע לספר סיפורים... יכולת מופלאה שאינה מוערכת על ידי ציבור הקוראים הישראלי.

האם אתה אוהב גם את תבנית המסע החוזרת ביצירותיהם של חלק מן הסופרים שהזכרת?

ודאי. מבין ספריו של קונרד אני אוהב ביותר את "נוסטרומו" – סיפור מסע שיש בו קסם וביזאריות, אך איש אינו קורא אותו כיום.

ביצירות שהזכרת קיים גם פן נוסף. נדמה כי הן נכתבו בידי סופרים שהתבוננו בעולם בעיניים אנתרופולוגיות, מעין "זוודים אנתרופולוגיים". האם אתה מסכים עם קביעה זו?

לא. איני חושב שהמוקד הוא אנתרופולוגי. נדמה לי כי הסופרים הללו מתבוננים בעולם דרך הנשמה השבורה של עצמם. אני חש זאת גם ביחס לעצמי. נדמה לי כי כדי לכתוב את הספרים שכתבתי או לאהוב את היצירות האהובות עלי משל אחרים, יש הכרח בנפש מעוררת. אני איני ישן בלילות. במשך שנים שתיתי, ואני לוקח כדורים נוגדי דיכאון. אני חש שיש בי יסוד שאינו נורמלי, ואיני מתגאה בכך. זו תחושה המובילה לצער ולייסורים, ובכל זאת – בסוף נותרים הספרים.

מכאן שאתה מוצא קשר בין היסוד הלא-נורמלי שבך לבין היותך סופר? בהחלט. ציינתי זאת גם קודם. לו הייתי נורמלי הייתי עוסק במשהו אחר. איני אוהב להיות סופר. בספר הטלפונים מצורף התואר "סופר" לשמותיהם של משה שמיר או אהרון מגד. לשמי נלווית ההגדרה "עיתונאי" בלבד. בילדותי הייתי מיווד עם בנו של יעקב שטיינברג, שהיה עבורי הסופר בה"א הידיעה. הוא היה ישוב תמיד ליד שולחנו, לבוש חליפה ועניבה וכותב באור הקטן... תמיד כשמגדירים אותי כ"סופר" אני נזכר בשטיינברג. אני סופר? הרי אני לובש גופיה! ושם – חליפה כזאת. ובכל זאת – אני כותב. במשך שנים החלטתי שוב ושוב לעזוב את הכתיבה ולהתחיל לעסוק ב"משהו רציני", ואז התחלתי להתעניין במניות, תחום שהייתי רע בו מאוד, ושבתאי אל הכתיבה...

האם היית רוצה לחיות בתקופה אחרת?

לא. כיום אין לי כבר הרהורים מן הסוג הזה. יש לי כבר תחושה כבדה של גיל, על-אף שפניי הנשקפים אליי מן המראה אינם חרושי קמטים במיוחד... איני יודע כמה זמן נותר לי – כמה חודשים, שנים ספורות. לאחרונה צפיתי בתכנית טלוויזיה על בני מאה באמריקה. לי עצמי אין סיכוי להגיע לגיל כזה – אני חש שזמני אozל, על-אף שלמעשה, החל מגיל שלושים יש לי תחושה שאני עתיד למות מחר. כבר אז נהגתי לכתוב צוואות...

האם ישנם דברים שחשוב לך להספיק לעשות?

יש ספר אחד שאני מוכרח לכתוב. אני חושב עליו כבר ארבעים שנה, אך

חושש להתחיל בכתיבתו, בשל הדמיון הקיים בינו לבין הרומן "פליקס קרול" של תומאס מאן. רומן זה היה האחרון שכתב מאן. אני חש שכתביה של ספר כזה תסמן עבורי את סוף דרכי הספרותית. שלא אמשיך לכתוב אחריו. הספר עוסק בחוויות שחוויתי בארה"ב, באותו "עולם של ג'אז", ובהרפתקאותי בגואטמלה.

ספר על פיקרו?

כן. מדובר בסיפור פיקרסקי לגמרי, כמו זה של פליקס קרול. על צ'רלי פרקר ובילי הולדיי... סיפורי אלף לילה ולילה שאין צורך אפילו לבדות. אנשים רבים סביבי מנסים לשכנע אותי להתחיל בכתיבה, אך אני חושש.

חששות מן הסוג הזה ליוו אותך ביחס לספרים קודמים?

תחושה דומה הייתה לי כאשר סיימתי את כתיבת "היהודי האחרון". אז אמרתי ש"עכשיו אני מת". חוויה עמוקה נוספת חוויתי שככתבתי את "פוסט מורטם", ספר שעלה לי בבריאותי. חלקים גדולים ממנו הם בדויים, אך מבוססים על מעשים שהיו. "פוסט מורטם" זכה להדים חיוביים, אם כי אנשים רבים השתאו כיצד ניתן לכתוב בצורה כזאת על אימא ואבא. היום כולם כותבים כך... בקרוב הוא עתיד להיות מתורגם לסינית – על-אף שלא ברור לי מה יודעים הסינים על אימא יהודייה ואבא יקה...

האם קיים קו שמחבר בין יורם קניוק הצעיר לזה של היום? אתה חש שמדובר באישיות אחת?

ודאי. הייתי ונשארתי אותו אדם, עצוב בדרך כלל. אפשר כמעט לומר שנולדתי מדוכא. ראו עד כמה אני פסימיסט – אמי שכבה שלושים ושמונה שעות ללדת אותי, בזמן שאבי לא המתין לי בחוץ (הוא הלך מדי יום לראינוע "עדן" לצפות ב"זמר הג'אז"). לידתי הייתה הלידה הארוכה ביותר בתל-אביב מאז ועד היום. אמי נכנסה לבית החולים בסוף אפריל ויצאה ממנו בשני במאי. נראה שמישהו פה בכלל לא רצה להיוולד...

עריכת הריאיון: מעין הראל.

